

SYLWIA BUŁAWKA, KATARZYNA KERNEDER-GUBAŁA, MACIEJ WAWRZCZAK

**NEOLITYCZNA SIEKIERA Z NOWEGO TARGU, GM. LOCO.
NOWE INFORMACJE NA TEMAT ZABYTKU****Key words:** stone-axe, Podhale region, Neolithic**1. Wstęp**

Neolityzacja polskiej części Karpat jest istotnym zagadnieniem dla archeologii pradziejowej. Stosunkowo niewielka liczba zabytków powoduje, że każdy sygnał o odkryciu jest niezwykle ważny. Z obszaru polskiej części Karpat znane są stanowiska w postaci osad, obozowisk, grobów i znalezisk luźnych. Wśród nich niezmiernie wzną grupę zajmują wyroby w postaci siekier i toporów, których cechy morfologiczno-technologiczne pozwalają na ich klasyfikację chronologiczno-kulturową. Jednym z luźnych znalezisk jest krzemienista siekiera, przez szereg lat uważana za zaginioną, a obecnie przechowywana w zbiorach Muzeum im. Czesława Pajerskiego w Nowym Targu¹.

2. Historia odkrycia

Artefakt odkryto w 1909 roku w trakcie rozbioru domu przy ul. Strzelniczej (obecna Jana Pawła II), po czym trafił on do nowotarskiego archiwum. Jednak już w latach 60. Miejsce jego przechowywania było niejasne, a jego pierwsza publikacja została ograniczona do podstawowych informacji o tym znalezisku (Żaki 1967, 61 przypis 11). Jego chronologia została ustalona ogólnie na neolit (Żaki 1967, 61; Valde-Nowak 1988, 143). Najprawdopodobniej przedmiot został przekazany do nowopowstałego muzeum. W tym czasie (lata 60. ubiegłego wieku)

utworzono muzeum PTTK w Nowym Targu (zob. Midura 1992, 24).

3. Lokalizacja

Nowy Targ usytuowany jest w Kotlinie Orawsko-Nowotarskiej, w zlewni Czarnego i Białego Dunajca (ryc. 1). Jest to obniżenie śródgórskie Karpat należące do tzw. Obniżenia Orawsko-Podhalańskiego, razem z lokalizowanym na południu Pienińskim Pasem Skałkowym, Pogórzem Spisko-Gubałowskim, Rowem Podtatrzańskim, graniczącym od południa z Tatrami, od północy zaś z Zachodnim Beskidem (zob. Kondracki 2000, 354-355).

Kotlina Orawsko-Nowotarska stanowi najniższą część Obniżenia. Pokryta jest ona neogeńskimi osadami z czwartorzędowymi stożkami napływowymi zlodowaceń tatrzańskich, przykrywających warstwy fliszu oraz torfowiskami holoceniowymi, zlokalizowanymi w rejonie Dunajca i jego zlewni (np. Baumgart-Kotarba 1991-1992; Koperowa 1961: 5). Rozciągają się one po obu stronach wododziału – od Białki i Dunajca po Czarną Orawę na Zachodzie. (Łajczak 2009; Koperowa 1961, 8-10; Obidowicz 1990, Hrynowiecka-Czmielewska 2009).

Artefakt odnaleziono przy ul. Strzelniczej (dzisiejsza ul. Jana Pawła II). Jest to teren zbocza opadającego w kierunku Białego Dunajca (ryc. 1). Przypuszczalnie siekiera została znaleziona w jego dolnej partii. Plan katastralny tego obszaru wskazuje, że pod koniec XIX w. znajdowały się tu domostwa, a w wyższych partiach terenowych były one nieliczne

¹ Autorzy dziękują mgr. Robertowi Kowalskiemu, dyrektorowi Muzeum im. Czesława Pajerskiego w Nowym Targu za przekazanie zabytku do opisu i analizy.

(zob. Książek, Kuśnierz 1991, 222). Taka lokalizacja artefaktu, w świetle przedstawionych wyżej danych, jest najbardziej prawdopodobna.

4. Opis zabytku

Prezentowany artefakt krzemienisty to siekiera czworościenna o wymiarach 14 cm długości, 6,1 cm szerokości, 4,4 cm grubości i obuchu: 2,5 x 3 cm. Wytwór nosi ślady użytkowania i napraw. Jego pierwotny kształt nie jest w pełni zachowany (ryc. 2). Siekiera jest masywna, w przekroju podłużnym pierwotnie obustronnie wypukła. Krawędzie boczne są zaokrąglone, zwężające się w stronę obucha. Obuch jest płaski i wąski. Został on wyraźnie ścieniony. Siekiera była gładzona, początkowo prawdopodobnie na całej powierzchni po stronie wierzchniej i spodniej. Boki wytworu pokryte są poprzecznymi negatywami, bez śladów szlifowania.

Ślady użytkowania w postaci wyszczerbienia krawędzi znajdują się na ostrzu. W części obuchowej narzędzia widoczne są negatywy wynikające z przekształcenia siekiery na rdzeń wiórowo-odłupkowy, eksploatowany od strony obucha. Nie jest wykluczone, że część z nich jest wynikiem próby naprawy lub przeróbki narzędzia na mniejszy okaz bądź inne narzędzie rdzeniowe.

Siekiera wykonana jest ze skały krzemionkowej o żółto-beżowym zabarwieniu, delikatnym, tłustym połysku na powierzchni naturalnej, plamistą teksturą z widocznymi drobnymi wtrętami (ryc. 3). Pomimo tego, że miejsce odkrycia artefaktu znajduje się w niewielkiej odległości od złóż pienińskiego radiolarytu, który był eksploatowany i obrabiany w epoce kamienia i wczesnej epoce brązu (zob. np. Kozłowski i in. 1981; Rydlewski 1989), nie jest wykonany z tego surowca. Jego cechy, zwłaszcza charakterystyczne wtręty i przebarwienia w postaci plam sugerują jednak, że jest to krzemień jurajski, prawdopodobnie odmiana „G”, zgodnie z klasyfikacją M. Kaczanowskiej i J. K. Kozłowskiego (1976).

5. Analiza

Prezentowana siekiera jest znaleziskiem luźnym. Trudno jednoznacznie określić jej przynależność kulturową. Warto jednak podkreślić, że siekiery podobnego typu występują wśród stanowisk kultury pucharów lejkowatych czy też kultury badeńskiej (por. np. Balcer 2002, 96 ryc. 36d; Dobrzyński, Piątkowska 2012, 54 tab. VII:2; Zastawny 2015, 138 fig. 20). Wydaje się, że taka forma nie jest charakterystyczna dla kultury ceramiki sznurowej (por. np. Budziszewski, Włodarczak 2011, 62 abb. 9; Włodarczak 2006, 27 ryc. 13; Valde-Nowak 1988, 121).

Najbardziej powszechne odmiany siekier występujące na południu ziem polskich to okazy, których

ścianki są proste i zwężają się od ostrza w kierunku płaskiego obucha. Mniej licznie w inwentarzach krzemienistych ze stanowisk archeologicznych występują siekiery tzw. odmiany B wyróżnionej przez B. Balcera (1975, 116-119). Są one bardziej pękate, rozszerzające się nieznacznie od ostrza, a następnie zwężające się w kierunku obucha. Są to wytwory typowe dla grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych (Balcer 1983, 142-145; 2002, 90-101). Jest to typ, który najbardziej odpowiada okazowi z Nowego Targu.

Jak już wyżej sugerowano, najwięcej analogii i odniesień omawiana siekiera ma w materiałach kultury pucharów lejkowatych. Osadnictwo kultury pucharów lejkowatych w Karpatach polskich jest potwierdzone zarówno w postaci pozostałości osad, jak i znalezisk luźnych, zdaniem badaczy stanowiących pozostałości obozowisk (zob. np. Foltyn, Foltyn 2001; Nowak 1998; Zych 2008, 111-152). Znaleziska siekier typu B wg klasyfikacji B. Balcera - pękatek o ostrzach i obuchach węższych niż trzony, są tu spotykane zarówno jako luźne znaleziska, jak też jako zabytki nie pozbawione kontekstu osadniczego (Valde-Nowak 1988, s. 28; 112). Z innych obszarów zbliżone pod kątem morfologicznym siekiery pochodzą z Ćmielowa (Balcer 2002, ryc. 34b, 35a-b, e; 36d) oraz z Mydlowa (Wiślański 1979, 232, ryc. 133, 16). Również fragment siekiery z Gródka Nadbużnego zdaje się odpowiadać pierwotnym proporcjom analizowanej siekiery. Okaz ten jest jednak zachowany w części przyostrzowej (Poklewski-Kozieł 1958, tab. IV.13).

W tym miejscu należy również wspomnieć o zniekształceniu siekiery. Zostało ono spowodowane procesem rdzeniowania. Artefakt został wykorzystany do produkcji półsurowca wiórowego i odłupkowego. Tego typu zabieg przekształcania siekier na rdzenie znany jest również z innych stanowisk KPL (zob. np. Dobrzyński, Piątkowska 2014, 264 ryc. 6:1, 2).

Istotnym odkryciem w kontekście prezentowanej siekiery jest zespół stanowisk zlokalizowanych nad Krztynią (woj. śląskie) interpretowanych jako pracownia siekier czworościennych kultury pucharów lejkowatych. W obrębie tego obszaru znajdują się złoża krzemienia jurajskiego „G” (Kopacz, Pelisiak 1988). Właśnie z tego surowca został wykonany prezentowany artefakt. Złoża surowca, z którego wykonano omawianą siekierę znajdują się ponad 100 km od omawianego stanowiska. W Karpatach znane są siekiery zarówno z krzemienia jurajskiego także odmiany „G”, jak i innych pozalokalnych surowców (Valde-Nowak 1988). Wiele znalezisk z tego surowca pochodzi także z neolitycznych stanowisk Polski południowej (np. Kopacz, Pelisiak 1992; Pelisiak 2008).

6. Siekiera z Nowego Targu na tle neolitu Podhala

W najbliższym sąsiedztwie omawianego znaleziska ślady osadnictwa neolitycznego sprowadzają się jedynie do kilku stanowisk (ryc. 4).

Z Doliny Kondratowej pochodzi pojedyncze znalezisko rdzenia, łączonego z neolitem - kulturą lendzielską lub cyklem kultur wstęgowych (Tunia 1977) (ryc. 4:1). Kolejne luźne odkrycie pochodzi z Zakopanego (ryc. 4:2). Stanowi je siekiera, wykonana z rogowca, wiązana z kulturą ceramiki sznurowej (Żaki 1967; Valde-Nowak 1998, 140), ale jej cechy stylistyczne można łączyć z kulturą badeńską. Znane są pojedyncze topory kamienne wiązane z kulturą ceramiki sznurowej ze stanowisk w Czorsztynie (ryc. 4:3) i Łapszance (ryc. 4:4) (zob. Cabalska 1991; Valde-Nowak 1988, 136). Ze stanowiska Frydman 1 (ryc. 4:5) pochodzi ośmioboczna buława kamienna, którą przyporządkowano pierwotnie kulturze badeńskiej lub kulturze ceramiki sznurowej (Żaki 1967), a następnie wiązano z kulturą łużycką (Cabalska 1991).

Dotychczas na Podhalu nie rozpoznano pewnych śladów osadnictwa kultury pucharów lejkowatych. Nie odnotowano także obecności ceramiki neolitycznej, a pozostałe ślady mają charakter luźnych znalezisk, co w znacznym stopniu utrudnia ich interpretację. Badania palinologiczne prowadzone na obszarze Kotliny Orawsko-Nowotarskiej sugerują jednak, iż obszar ten był penetrowany przez społeczności neolityczne, na większą skalę poczynając od kultury pucharów lejkowatych (Łajczak 2009; Kopełowa 1961, 1962).

Po drugiej stronie Karpat – na słowackich stanowiskach neolitycznych, zwłaszcza tych związanych z kulturą badeńską, odnotowuje się wytwory wykonane z surowców polskich, w tym siekiery krzemienne z krzemienia pasiastego oraz innych surowców z Polski południowej. Zabytki z krzemienia jurajskiego „G” znaleziono m.in. na stanowisku Veľka Lomnica (np. Soják 1997-1998; 1999-2000), Sľažany, okr. Nitra, Hrčel, okr. Trebišov czy Šapinec, okr. Bardejov (np. Kopacz, Pelisiak 1992, 111-113). Poza tym na stanowisku Veľka Lomnica – Burchbich w trakcie badań wykopaliskowych znaleziono ceramikę KPL (np. Novotná, Soják 2013, 67 Abb. 57:1, 4).

7. Wnioski

Siekiera z Nowego Targu jest kolejnym, ważnym punktem osadniczym na mapie neolitycznego zasiedlenia Karpat. Na podstawie jej cech morfologicznych, można zaklasyfikować ją do kultury pucharów lejkowatych.

Jest to pierwsze w tej części Tatr i Podtatrza znalezisko związane z tą kulturą. Fakt, iż siekiera wykonana jest z pozalokalnego surowca, który spotykany jest także na obszarach położonych po drugiej stronie Tatr, przemawia za funkcjonującą w obrębie społeczności kultury pucharów lejkowatych, czy kultury badamskiej sieci kontaktów uwzględniających obszar Podhala.

*Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa*

WYKAZ SKRÓTÓW:

AAC Acta Archaeologica Carpathica, Kraków

LITERATURA:

- Balcer B.
1975 *Krzemień świeciechowski w kulturze pucharów lejkowatych. Eksploatacja, obróbka, rozprzestrzenienie*, Wrocław.
- 1983 *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem Polski*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- 2002 *Ćmielów – Krzemionki – Świeciechów. Związki osady neolitycznej z kopalniami krzemienia*, Warszawa.
- Baumgart-Kotarba M.
1991-1992 *Rozwój geomorfologiczny Kotliny Orawskiej w warunkach ruchów neotektonicznych*, *Studia Geomorphologica Carpatho-Balcanica* 25-26, 3-28.
- Budziszewski J., Włodarczak P.
2011 *Die schnurkeramischen Beile aus den kleinpolnischen Gräbern*, [w:] H.-J. Beier, R. Einicke, E. Biermann (red.), *Dechsel, Axt, Beil & Co – Werkzeug, Waffe, Kultgegenstand? Aktuelles aus der Neolithforschung. Beiträge der Tagung der Arbeitsgemeinschaft Werkzeuge und Waffen im Archäologischen Zentrum Hitzacker 2010 und Aktuelles*, Langenweissbach, 55-64.
- Cabalska M.
1991 *Pradzieje Nowego Targu i okolicy*, [w:] M. Adamczyk (red.), *Dzieje miasta Nowego Targu*, Nowy Targ, 17-31.
- Dobrzyński M., Piątkowska K.
2012 *Zagadnienie eksploatacji łuszczeniowej w kulturze pucharów lejkowatych na podstawie stanowiska 8/19 w Piaskach Wielkich, pow. Świdnik, woj. lubelskie*, *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 33, 43-61.
- 2014 *Materiały krzemienne ze stanowiska 52 w Pawłosiowie, pow. Jarosław, woj. podkarpackie*, [w:] M. Rybicka (red.), *Wschodnie pogranicze grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych*, Rzeszów, 257-280.
- Foltyn E. M., Foltyn E.
2001 *Stan badań nad kulturą pucharów lejkowatych w zachodniej części Karpat polskich. Fenomen stanowiska Landek 1*, [w:] J. Gancarski (red.), *Neolit i początki epoki brązu w Karpatach polskich. Materiały z sesji naukowej Krosno, 14 – 15 grudnia 2000 r.*, Krosno, 57-67.
- Hrynowiecka-Czmielewska A.
2009 *Zarys badań paleobotanicznych czwartorzędu na terenie Tatr, Pienin i Podhala*, *Przegląd Geologiczny* 57(8), 714-718.
- Kaczanowska M., Kozłowski J. K.
1976 *Studia nad surowcami krzemiennymi południowej części Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej*, AAC 16, 201-216.
- Kondracki J.
2000 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.
- Kopacz J., Pelisiak A.
1988 *Rejon pracowniano osadniczy nad Krztynią. Z badań nad technikami produkcji siekier*, *Sprawozdania Archeologiczne* 40, 347-365.
- 1992 *Z badań nad wykorzystaniem krzemienia jurańskiego odmiany G w neolicie*, *Sprawozdania Archeologiczne* 44, 109-116.
- Koperowa W.
1961 *Późnoglacialna i holocenska historia roślinności Kotliny Nowotarskiej*, *Acta Palaeobotanica* 2(3), 3-57.
- 1962 *Paleobotaniczne przyczynki do najstarszych dziejów kultury ludzkiej w Tatrach i kotlinie nowotarskiej*, AAC 4, 290-295.
- Kozłowski J. K., Manecki A., Rydlewski J., Valde-Nowak P., Wrzak J.
1981 *Mineralogico-geochemical characteristic of radiolarites used in the Stone Age in Poland and Slovakia*, AAC 21, 171-210.
- Książek M., Kuśnierz K.
1991 *Rozwój przestrzenny Nowego Targu do połowy XIX w.*, [w:] Adamczyk M. (red.), *Dzieje miasta Nowego Targu*, Nowy Targ, 215-244.
- Łajczak A.
2009 *Warunki rozwoju i rozmieszczenie torfowisk w Kotlinie Orawsko-Nowotarskiej*, *Przegląd Geologiczny* 57(8), 694-702.
- Midura F.
1992 *Muzea regionalne Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego*, *Muzealnictwo* 34, 23-28.
- Novotná M., Soják M.
2013 *Veľká Lomnica – Burchbrich. Urzeitliches dorf unter Hohen Tatra*, Nitra.

- Nowak M.
1998 *Karpackie osadnictwo kultury pucharów lejkowatych (KPL)*, [w:] J. Gancarski (red.), *Dzieje Podkarpacia*, t. 2, Krosno, 89-98.
- Obidowicz A.
1990 *Eine Pollenanalytische und Moorkundliche Studie zur Vegetationsgeschichte des Podhale-gebietes (West-Karpaten)*, *Acta Palaeobotanica* 30(1-2), 147-219.
- Pelisiak A.
2008 *The Jurassic flint type G in Central Europe in the Late Neolithic (3100-2300 BC)*, [w:] M. Furholt, M. Szmyt, A. Zastawny (red.), *The Baden Complex and the Outside World*, Bonn, 147-154.
- Poklewski-Kozieł T.,
1958 *Osada kultury pucharów lejkowatych w Gródku Nadbużnym, pow. Hrubieszów (stanowisko 1C)*, *Archeologia Polski*, t. 2, z. 2, s. 287-328.
- Rydlewski J.
1989 *Pienińskie złoża radiolarytu i ich eksploatacja w epoce kamienia i wczesnej epoce brązu na Podhalu*, AAC 28, 25-78.
- Soják M.
1997-1998 *Narzędzie z krzemienia jurajskiego „G” z Velkej Lomnicy, Spisz słowacki*, AAC 34, 189-193.
- 1999-2000 *A hoard (?) of flint implements from Velka Lomnica (distr. Kežmarok)*, AAC 35, 263-270.
- Tunia K.
1977 *Znalezisko rdzenia krzemiennoego z Doliny Kondratowej w Tatrach*, AAC 17, 145-148.
- Valde-Nowak P.
1988 *Etapy i strefy zasiedlenia Karpat polskich w neolicie i na początku epoki brązu*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź.
- Wiślański T. (red.)
1979 *Prahistoria Ziemi Polskiej*, t. II: Neolit, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 212-251.
- Włodarczak P.
2006 *Kultura ceramiki sznurowej na Wyżynie Małopolskiej*, Kraków.
- Zastawny A.
2015 *The Baden complex in Lesser Poland - horizons of cultural influences*, [w:] M. Nowak, A. Zastawny (red.), *The Baden culture around the Western Carpathians*, Kraków, 119-150.
- Zych R.
2008 *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce południowo-wschodniej*, Rzeszów.
- Żaki A.
1967 *Pierwsze znaleziska neolityczne z Tatr polskich i Podtatrza*, AAC 9(1), 55-62.

Neolithic stone-axe from Nowy Targ, district loco. New information about the artifact
Summary

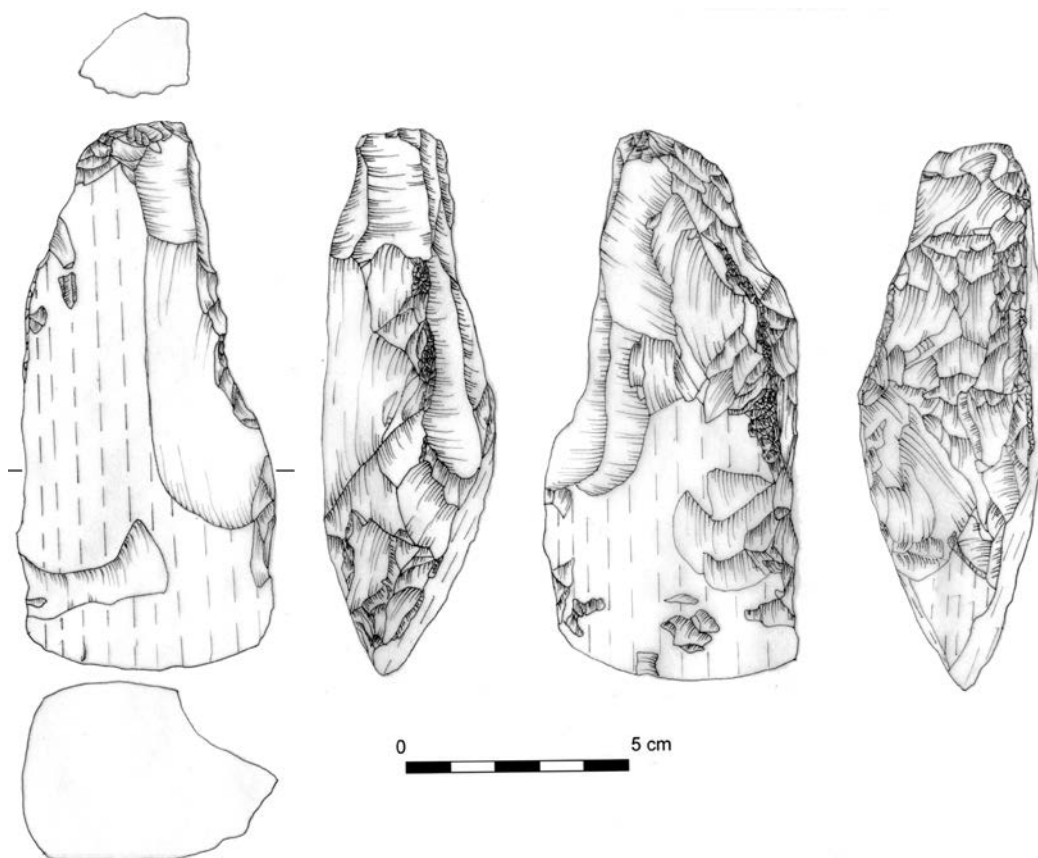
The article is to describe a loose find of a flint axe which is currently kept in the Czesław Pajerski Museum in Nowy Targ. For several years the artefact was believed to have been lost, and its provenance was broadly established as Neolithic (Żaki 1967, 61; Valde-Nowak 1988, 143). The artefact was found at the beginning of the 20th c. in Strzelnicza Str. (today Jana Pawła II Str.) in Nowy Targ, Lesser Poland Voivodeship, in the course of construction work. The site is a slope descending towards the Biały Dunajec (fig. 1). Nowy Targ is located in the Orava-Nowy Targ Basin, in the catchment area of the Czarny and Biały Dunajec. It is a mid-mountainous depression of the Carpathians, which is a part of the so called Orava-Podhale Depression. The presented flint artefact is a four-sided stone-axe 14 cm long, 6.1 cm

wide, 4.4 cm thick and the butt measuring 2.5 x 3 cm. The item shows traces of use and repairs. The axe is massive; it was originally convex on both sides in the longitudinal section. The side edges are rounded, narrowing towards the flat butt. There are traces of use on the cutting edge. In the butt section the axe was converted into a flake-chip core. The tool was made from the Jurassic flint, probably "G" variety, according to the classification by J. K. Kozłowski and M. Kaczanowska (1976). The stone-axe from Nowy Targ marks another important settlement point on the map of the Neolithic settlement in the Carpathians. It can be associated with the Funnel-beaker culture settlement. It is the first find associated with that culture in this part of the Tatra Mountains and the Podtatrze area.



Ryc. 1. Prawdopodobne miejsce znalezienia siekiery krzemiennej na terenie Nowego Targu. Mapa Polski – z wykorzystaniem Numerycznego Modelu Terenu programu ISOK. Opr. M. Wawrzczak, K. Kerneder-Gubała

Fig. 1. Probable site where the flint axe was found in Nowy Targ. Map of Poland – using the Digital Elevation Model of the ISOK programme. Prep. by M. Wawrzczak, K. Kerneder-Gubała



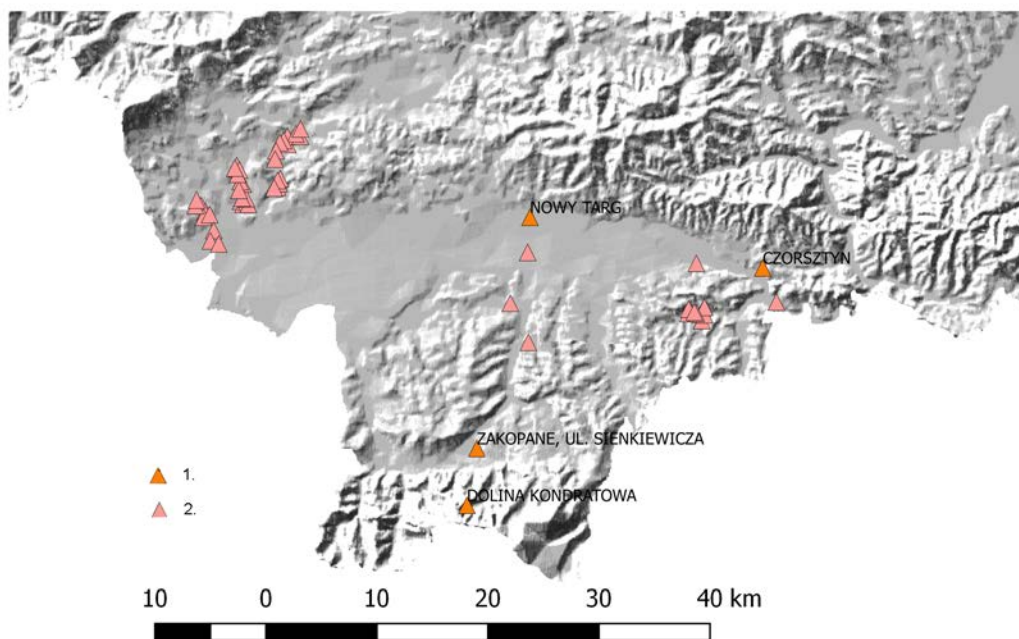
Ryc. 2. Siekiera ze stanowiska Nowy Targ. Rys. K. Kerneder-Gubała

Fig. 2. Stone-axe from Nowy Targ site. Sketch: K. Kerneder-Gubała



Ryc. 3. Siekiera ze stanowiska Nowy Targ. Fot. i opr. K. Kerneder-Gubała, S. Buławka

Fig. 3. Stone-axe from Nowy Targ site. Photo and study: K. Kerneder-Gubała, S. Buławka



Ryc. 4. Lokalizacja ważniejszych stanowisk neolitycznych w sąsiedztwie stanowiska w Nowym Targu: 1 – stanowiska wspomniane w tekście, 2 – pozostałe stanowiska datowane na neolit/wczesną epokę brązu. Podkład - Numeryczny Model Terenu programu ISOK, opr. K. Kerneder-Gubała

Fig. 4. Location of more important Neolithic sites in the vicinity of the site in Nowy Targ: 1 – sites mentioned in the text, 2 – other sites dated to the Neolithic/early Bronze Age. Base - Digital Elevation Model of the ISOK programme, prep. by K. Kerneder-Gubała